

майже на 200 тис. м³. Розрахунки свідчать, що об'єми вирубки деревини у Галичині були значно більшими, ніж це визнавала офіційна статистика.

Все ж лісове господарство й лісокористування Галичини австрійського та польського періодів були значно ефективнішими та ощадливішими, ніж у радянську добу. Для порівняння наведемо дані по Івано-Франківській області, що за площею поступалася Станиславівському воєводству міжвоєнних років. Так, у межах Станиславівського воєводства (площа лісів – 587,5 тис. га) щороку вирубувалося 940 тис. м³ деревини; до 1980 р. площа лісів скоротилася у 1,3 раза (448 тис. га), а вирубка деревини зростає декілька разів (1950 р. – 3,34; 1990 – 1,4 млн м³). Таким чином, у досліджуваній період вирубка лісів не становила загрози для порушення екологічної рівноваги, чого не можна сказати про радянський період експлуатації лісів.

Література

1. Клапчук В. М. Лісове та мисливське господарство Галичини : монографія / Володимир Клапчук, Олег Проців ; Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника ; Івано-Франків. обл. упр. лісового та мисливського госп-ва. – Івано-Франківськ : Фоліант, 2011. – 432 с.

УДК 94(477.8)“1941”

В. В. Токарський –
кандидат історичних наук, доцент кафедри нової
та новітньої історії України
Східноєвропейського національного університету
імені Лесі Українки

Депортація «антирадянського елемента» із західних областей України: травень 1941 року

*Роботу виконано на кафедрі нової та новітньої
історії України СНУ ім. Лесі Українки*

У статті висвітлюються питання підготовки і проведення четвертої масової депортації населення із західних областей України навесні 1941 року. Показано суспільно-політичні передумови цієї акції, спрямованої на підірив соціальної бази руху опору тоталітарній системі. Розкрито основні напрями діяльності радянських органів державної безпеки, які прагнули викоринити українське та польське підпілля в західному регіоні УРСР.

Ключові слова: депортація, нелегали, тоталітарна система, органи безпеки, західний регіон України.

Токарский В. В. Депортация «антисоветского элемента» из западных областей Украины: май 1941 года.

В статье на документальных материалах, прежде всего Отраслевого государственного архива Службы безопасности Украины, проанализирована последняя массовая депортация населения из западных областей УССР в начальный период Второй мировой войны. В статье также использованы оригинальные документы Российского государственного архива социально-политической истории, сборники документов и материалов по исследуемой тематике. В 1940 году сталинский режим осуществил три массовые депортации населения из западного региона УССР, а в 1941 году проведена четвертая депортация – семей нелегалов и семей осужденных к высшей мере наказания. Эта акция была направлена на подрыв социальной базы украинского и польского национального подполья, на создание атмосферы страха среди местного населения. Однако ни жестокий террор, ни запугивание населения не смогли уничтожить движение сопротивления советской власти, сталинской тоталитарной системе. Оно свидетельствовало о стремлении украинского народа к свободе и независимости, отражало его готовность к самопожертвованию во имя этой высокой цели.

Ключевые слова: депортация, нелегалы, тоталитарная система, органы безопасности, западный регион Украины.

Tokarskyi V. V. Deportation of «Anti-Soviet Element» from the Western Ukraine: May 1941. The article, which is based on documents from State Archive of Security Council of Ukraine, deals with the last mass deportation from western region of Ukraine at the beginning of World War II. Moreover, deportation from Russian State Archive of socio-political history have been used. In 1940 Stalin's regime organized three mass deportations from the western

region of Ukraine and in 1941 – a fourth one, concerning the families of refugees and convicts. This action has been aimed to undermine the social foundation of Ukrainian and Polish underground movements and to create the atmosphere of fear among the locals. However, neither the violent terror nor the fear could destroy the anti-soviet movement. This has proved that Ukrainian people had strived for freedom and independence and had been ready for sacrifices in honour of this aim.

Key words: deportation, illegal citizens, totalitarian system, security services, western region of Ukraine.

Постановка наукової проблеми та її значення. У початковий період Другої світової війни радянське керівництво приєднало до СРСР західні землі України. У 1940–1941 рр. було проведено чотири масові депортації населення з цих територій. Одна з них, яка стосувалася «антирадянського елемента», і досі недостатньо висвітлена у вітчизняній історіографії.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Історії насильницького виселення населення із західних земель України присвячено низку цікавих публікацій українських і зарубіжних дослідників. Найбільший інтерес становлять праці А. Гловацького, О. Горланова, О. Гур'янова, Й. Надольського, В. Парсаданової, А. Рогинського, А. Сребраковського, С. Філіппова та інших авторів.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Навесні 1941 року нарком державної безпеки УРСР П. Мешик доповідав М. Хрущову та В. Меркулову: «Матеріали закордонної агентури і слідства у справах перебіжчиків свідчать, що німці посилено готуються до війни з СРСР, для чого концентрують на нашому кордоні війська, будують дороги та укріплення, підвозять боєприпаси» [1, арк. 289]. При цьому Німеччина, за словами наркома, прагнула створити на території СРСР «п'яту колону», роль якої мала виконати ОУН. У доповідній записці зазначалося, що ця організація є «серйозною силою» і ядро її становлять нелегали, кількість яких у західних областях УРСР сягає близько тисячі осіб.

У зв'язку з цим П. Мешик пропонував «порушити питання про ліквідацію бази ОУН – сімей нелегалів, куркульства та сімей репресованих» [1, арк. 291], зокрема «клопотати перед ЦК ВКП(б) і РНК СРСР про застосування до зазначених категорій осіб таких санкцій:

1. Розповсюдити закон про зрадників Батьківщини на учасників антирадянських організацій, які перебувають на нелегальному становищі в західних областях УРСР, Чернівецькій та Ізмаїльській областях УРСР.

2. Сім'ї нелегалів, згідно з вказаним законом – репресувати, майно конфіскувати.

3. Сім'ї заарештованих ОУН'івців виселити у віддалені місця Радянського Союзу.

4. Враховуючи, що основною базою ОУН є куркульство, здійснити виселення куркулів у віддалені області СРСР, а майно їх передати колгоспам» [1, арк. 291].

14 травня 1941 року Політбюро ЦК ВКП(б) прийняло рішення «Про вилучення контрреволюційних організацій у західних областях України», яке зобов'язувало органи НКДБ і НКВС УРСР арештувати й відправити у заслання на поселення у віддалені райони СРСР строком на 20 років із конфіскацією майна: а) членів сімей учасників українських і польських націоналістичних організацій, керівники яких перейшли на нелегальне становище і переховувалися від органів влади; б) членів сімей учасників націоналістичних організацій, керівники яких були засуджені до вищої міри покарання.

У постанові ставилося завдання посилити агентурно-оперативну роботу спецслужб, зміцнити партійно-радянські кадри західного регіону України, скерувати на допомогу місцевим органам безпеки працівників з інших областей республіки, розквартирувати окремі підрозділи військ НКВС УРСР у «найбільш уражених бандитизмом районах...» [3, л. 156]. Для організації боротьби з націоналістичним підпіллям Політбюро ЦК ВКП(б) відрядило в Україну заступника наркома державної безпеки СРСР І. Серова, який мав великий досвід роботи в республіці і докладно знав оперативну обстановку та місцеві кадри.

Четверта масова депортація населення із західних областей УРСР відбулася у травні–червні 1941 року. Виселення сімей нелегалів і засуджених до вищої міри покарання було проведено спочатку на Волині і Галичині (22 травня), а згодом – у Молдавії та Північній Буковині (13 червня). Для цього було сформовано обласні оперативні трійки НКДБ–НКВС, при кожній з яких діяли оперативна, організаційна та інформаційна групи. Водночас створено районні оперативні трійки, а також оперативно-військові групи. До здійснення операції залучено місцевий партійний і радянський актив, обізнаний із ситуацією в конкретних населених пунктах.

Після прийняття політичного рішення, а згодом – відповідних наказів наркомів НКДБ і НКВС СРСР проведено необхідну організаційну роботу, яка значною мірою нагадувала підготовку попередніх депортацій населення, однак відзначалася меншим масштабом. Складено плани роботи обласних і районних трійок, сформовано списки сімей на виселення, проведено інструктивні наради з представниками районних трійок тощо. У західний регіон України прибули працівники спецслужб і міліції з Києва, Одеси та ряду інших міст.

Керівники обласних оперативних трійок звертали основну увагу на райони, найбільш «засмічені оунівськими елементами» [2, арк. 28]. Саме в ці місцевості були скеровані головні оперативновійськові сили і партійно-радянський актив. Так, на території Волинської області такими «особливо враженими» районами були Луцький (села Забороль, Лаврів, Полонка, Голянівка, Баєво, Княгинінок, Милуші та ін.), Торчинський (Садів, Білосток, Воютин, Усичі та ін.), Теремнівський (Піддубці, Вишнів, Романів, Звірів та ін.), Ківерецький (Жидичин, Кульчин, Вишків та ін.), Седлищанський (Сошично, Мизів, Датин та ін.) і ряд інших. За словами керівника оперативної трійки УНКДБ–УНКВС у Волинській області Т. Строкача, «в цих районах відзначено наявність добре озброєних банд...» [2, арк. 29], що налічували до 20–25 осіб кожна.

За попереднім планом, що його склала обласна трійка і затвердив НКДБ УРСР, у Волинській області передбачалося виселити 481 сім'ю нелегалів і засуджених до вищої міри покарання, загалом 1783 особи. З них: сімей нелегалів ОУН – 429 (1581 особу); сімей нелегалів «польської контрреволюції» – 19 (72 особи); сімей засуджених до вищої міри покарання – 33, або 130 осіб (за національністю: українців – 100 осіб, поляків – 26, інших – чотири особи) [2, арк. 29].

Операцію з виселення в західних областях України було розпочато 22 травня 1941 року о четвертій годині ранку. Протягом дня в ряді областей, крім наперед запланованих, додатково виселено кілька десятків сімей. Зокрема, у Волинській області планувалося депортувати 481 сім'ю, а насправді «вилучено» 519 сімей (загалом підлягало виселенню 1783 особи, фактично ж вивезено у віддалені райони СРСР – 2139 осіб). Слід зазначити, що ці підсумкові відомості наведені в доповідній записці Т. Строкача заступнику наркома державної безпеки СРСР І. Серову від 27 травня 1941 року (за попередніми даними, надісланими в Москву 22–23 травня і зазначеними в доповідній записці НКДБ СРСР, скерованій в ЦК ВКП(б) 23 травня, вказано дещо іншу кількість виселених з області – 2079 осіб) (див. табл. 1) [4, с. 39].

Таблиця 1

Підсумки четвертої масової депортації населення із західних областей УРСР

Область	Заплановано виселити, осіб	Виселено, осіб	Не виселено (через хворобу, добровільну явку глави сім'ї, втечу), осіб
Волинська	1783	2079	43
Дрогобицька	1683	1562	121
Львівська	2325	2216	109
Ровенська	991	984	7
Станіславська	1471	1533	41
Тернопільська	2975	2726	249
Всього	11 228	11 100	570

Привертає увагу той факт, що близько третини депортованих навесні 1941 року становили діти. Серед 2139 осіб, виселених із Волинської області, налічувалося 785 дітей, тобто 36,7 %. За національною приналежністю з цієї області було депортовано: 1930 членів сімей нелегалів (українців – 1824 особи, поляків – 106 осіб); 221 члена сімей засуджених до вищої міри покарання (українців – 151, поляків – 34, євреїв – 10, інших національностей – шість осіб). Тоді ж виселено дві сім'ї священників (вісім осіб) як «пособників і переховувачів нелегалів ОУН» [2, арк. 30].

На відміну від попередніх депортацій, коли виселені мали статус спецпереселенців та адміністративно висланих, тодішній «спецконтингент» належав до категорії засланих на поселення. У травні із шести західних областей України «вилучили» понад 11 тис. осіб, а в червні з Молдавської РСР, Чернівецької та Ізмаїльської областей УРСР – близько 30 тис. [5, с. 138]. Депортованих розселили у віддалених районах Російської Федерації, а також у Казахській РСР. У таблиці 1 відображено статистику проведеної акції, що наводилася у згаданій доповідній записці НКДБ СРСР до ЦК ВКП(б) від 23 травня 1941 року.

У цій же доповідній записці НКДБ СРСР зазначалося: «Операція з виселення сімей репресованих чи тих учасників контрреволюційних організацій, які перебувають на нелегальному становищі, у західних областях УРСР, за даними на 22 годину 22 травня, закінчена повністю» [4, с. 39]. Під час здійснення цієї операції оперативним групам НКДБ–НКВС у ряді місць «було вчинено збройний опір». У ході цієї акції в західних областях України спецслужби «вилучили 66 нелегалів», зокрема вбили сімох осіб і поранили п'ятьох. Унаслідок перестрілки з нелегалами загинули два члени оперативних груп, поранення отримали три особи.

За повідомленнями Т. Строкача, у Волинській області не вдалося затримати керівників оунівських організацій. Оперативні групи зуміли схопити кількох рядових нелегалів:

«У селі Деменово, Ратнівського району було виявлено нелегала ПЕЩУКА Івана Абрамовича, який намагався втекти, але був затриманий.

В містечку Торчин, при виселенні сім'ї нелегала ЖОГА, виявили самого нелегала ЖОГА Аркадія Костянтинівича, 1911 р. народження, на нелегальному становищі перебував із жовтня 1940 року. При обшуку вилучено: 2605 крб, блокнот із записами адрес членів Верховної Ради, що проживають у м. Львові.

У селі Білосток Торчинського району при вилученні сім'ї нелегала УГРИНОВИЧ, затриманий сам нелегал УГРИНОВИЧ Григорій Никифорович, 1903 р. народження, при обшуку в якого вилучено: револьвер системи «Браунінг» з 9-ма бойовими патронами, рушниця двостволька і 15 бойових патронів. На нелегальному становищі перебував з 21 вересня 1940 року.

У селі Полапи Головнянського району в клуні свого будинку затримано нелегала, активного «ОУН»-івця КУШНІРА Івана Трохимовича, 1922 р. народження, на нелегальному становищі з лютого 1941 р. При затриманні вилучена гвинтівка з 5-ма бойовими патронами» [2, арк. 31–32].

У той же час радянські органи державної безпеки схопили ряд активних діячів оунівського підпілля, зокрема керівника однієї з боївок ОУН на Волині Кирилюка і зв'язкову між Львівською окружною ексекutiveю і Збараською організацією ОУН Кижик, яка займалася постачанням зброї підпільникам і тривалий час розшукувалась Львівським обласним управлінням НКДБ УРСР. Нарком державної безпеки СРСР В. Меркулов доповідав ЦК ВКП(б), що 22 травня в західних областях України було вилучено 13 гвинтівок, 27 револьверів, а також холодну зброю, гранати, патрони. Крім того, вилучено 200 примірників контрреволюційної літератури [4, с. 39].

З доповідних записок і спецповідомлень Т. Строкача, адресованих керівництву радянських спецслужб, відомо про ряд самогубств і спроб самогубства, що їх вчинили депортовані:

«У селі Рокитно Заболотського району під час вилучення сім'ї репресованого, глава сім'ї ЯКИМЧУК Юхим Миколайович, 1892 р. народження, зарізався бритвою, дружина і діти останнього вилучені і виселені. В селі Стар.-Гута, Головнянського району, при виселенні сім'ї нелегала, глава сім'ї – ТАМЧУК Степан Васильович, важко поранив себе ножом у шию, надано медичну допомогу, сім'я виселена.

Після виселення сім'ї ОМЕЛЬЧУКА Григорія Миновича, 1899 р. народження, українець, уродженець с. Крушинячі Локачинського району, 23 травня ц. р. прийшов додому, зірвав печатку і повісився, залишивши записку контрреволюційно-наклепницького характеру» [2, арк. 34].

У документах радянських спецслужб говорилося також про те, що під час виселення траплялися випадки, коли у зв'язку з явкою нелегала його сім'ю не виселяли. За інформацією наркома державної безпеки СРСР В. Меркулова, у Збараському районі Тернопільської області «був висланий і вивезений на станцію старик Ястребовський, син якого перебував на нелегальному становищі. Нелегал Ястребовський, дізнавшись, що батько висланий, з'явився на станцію і, розповівши про те, що перейшов на нелегальне становище, в присутності родичів і знайомих почав просити залишити батька, а сам обіцяв спокутувати свою провину. Сім'я Ястребовського звільнена» [4, с. 40].

Для перевезення «спецконтингенту» було залучено підрозділи внутрішніх і конвойних війська, які отримали відповідні інструкції. Лише по Ковельській залізниці для посадки виселених планувалося подати 171 вагон, у тому числі на залізничні станції Голоби, Рожище, Іваничі, Володимир-Волинський, Війниця, Любомль, Маціїв, Овадно, Турійськ, Камінь-Каширський, Маневичі, Рафалівка. Формування ешелонів проводилося на станціях Луцьк, Ковель, Здолбунів і Сарни. Однак при цьому, як видно зі спецповідомлень, мали місце численні прорахунки, грубі порушення визначених правил. 25 травня 1941 року начальник оперативного відділення НКДБ по транспорту м. Ковеля

лейтенант держбезпеки Локшенко доповідав начальнику УНКДБ по Волинській області капітану держбезпеки І. Білоцерковському:

«1. УНКДБ і НКВС зовсім не дали Опер. Відділенню НКДБ по транспорту планів про строки перевезень, місця посадки і кількість необхідних вагонів.

2. З боку НКВС відбувалися неодноразові зміни планів щодо місць посадки, що перешкоджало для Управління дороги своєчасній подачі і розміщенню вагонів на пункти посадки.

3. Непідготовленість Міськ.Райвідділів НКДБ і НКВС до проведення цієї операції.

4. Працівники Міліції виявляли недбалість і цілковиту безтурботність щодо виконання покладених на них завдань» [2, арк. 37].

Так, за словами Локшенка, на залізничній станції Війниця «під час посадки у вагони не було належного порядку, були відсутні відповідальні за посадку особи з райвідділу, працівники Міліції, призначені для охорони тих, кого виселяли, замість охорони спали біля вагонів...» [2, арк. 38].

Зі спогадів відомо, що під час цієї акції оперативні групи, працівники міліції, представники місцевої влади грубо й безцеремонно ставилися до депортованих, зокрема жінок, старих і дітей. Вони нерідко порушували їхні найелементарніші права, передбачені інструкціями про виселення НКДБ і НКВС СРСР. З іншого боку, у відповідь на операцію з виселення оунівське підпілля здійснило низку терористичних актів, спрямованих проти місцевих партійних і радянських діячів. Так, того ж 22 травня 1941 року боївка ОУН вчинила напад на с. Личани Камінь-Каширського району, під час якого загинуло дев'ять представників сільського активу [2, арк. 34].

Висновки. Отже, навесні 1941 року сталінський режим провів заключну депортацію населення західних областей України, завершуючи «зачистку» приєднаних територій. Це насильницьке масове виселення торкнулося сімей так званих нелегалів і засуджених до вищої міри покарання, тобто сімей учасників національного підпілля, що протидіяло радянській владі. Переважну більшість виселених становили українці, третину з них склали діти. Проведені в 1940–1941 рр. депортації мали «розчистити ґрунт» для цілковитої радянської краю й усунути реальних та потенційних противників сталінського режиму.

Джерела та література

1. Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ДА СБ України), ф. 16, оп. 34, спр. 1.
2. ДА СБ України, ф. 42, спр. 47.
3. Российский государственный архив социально-политической истории, ф. 17, оп. 162, д. 34.
4. НКВД–МВД СССР в борьбе с бандитизмом и вооруженным националистическим подпольем на Западной Украине, в Западной Белоруссии и Прибалтике (1939–1956) : сб. док. / сост. : Н. И. Владимирцев, А. И. Кокурин. – М. : Объединенная редакция МВД России, 2008. – 640 с.
5. Репрессии против поляков и польских граждан : истор. сб. «Мемориала». – Вып. 1. – М. : Звенья, 1997. – 256 с.

УДК 94(477.82–2)«1941/1944»:351.746

Б. М. Зек –

*аспірант Східноєвропейського національного університету
імені Лесі Українки, науковий співробітник
Волинського краєзнавчого музею*

Особовий склад української допоміжної поліції Луцька у 1941–1944 рр.

*Роботу виконано на кафедрі нової та новітньої історії України
СНУ ім. Лесі Українки*

У статті розглянуто особовий склад української допоміжної поліції Луцька в період німецької окупації 1941–1944 рр. На основі 273 анкет із персональними даними проаналізовано походження, соціальний стан, військовий досвід, рівень освіти і професійної підготовки співробітників служби порядку. Окремо звернено увагу на фізіологічні дані поліцейських та територіальні зміни місць проходження служби.

Ключові слова: окупація, Луцьк, міліція, служба порядку, поліція, комендатура.